

DİNİN BAZI SOSYAL KURUMLARLA İLİŞKİSİ*

Relationship Between Religion And Some Social Institutions

Abdurrahman GÜNEŞ**

ÖZET

Tarih boyunca din, çoğu toplumda önemli toplumsal işlevler üstlenmiştir. Din bu toplumsal işlevlerini genelde kurumlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu makalede, dinin yakın ilişki içinde bulunduğu bazı kurumlar ve bu kurumlarla olan ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle dinin, toplumsal fonksiyonunun daha iyi anlaşılabilmesi için diğer diğer kurumlarla olan ilişkisinin sosyolojik açıdan ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmada din faktörü ile ilintili olarak ele alınan kurumlar; eğitim, aile, ahlak, hukuk, bilim ve iktisattır. Dinin kurumlarla olan ilişkisi, toplumsal yapı ve toplumların sekülerleşme düzeylerine göre değişkenlik arz ettiği için bu ilişkinin toplumlar bazında sıklıkla araştırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Toplum, Toplumsal kurum

ABSTRACT

Throughout history religion has had important social functions in most societies. Religion generally performs these social functions through institutions. In this article, institutions that have close relations with religion and its relation with these institutions were studied. Therefore, relationship of religion with other institutions must be dealt from a sociological perspective in order to understand social function of religion better. In this study, institutions that regarded as related with religion are: institutions of education, family, morality, law, and economics. Because relation of religion with other institutions varies in terms of social structure and secularisation level of the societies, this relation should be studied more often on the basis of societies.

Key words: Religion, Society, Social Institutions

1. Giriş: Din ve Toplumsal Kurumlar

İnsanın yeryüzünde görünmesiyle birlikte dinler de varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Bu yüzden dinler tarihçisi M. Eliade, ilk insanın “dindar adam” olduğunu ve anlamlı bir dünyanın ancak kutsalın keşfi ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedir.¹ Çünkü, her toplumda bireysel olarak dine ilgisiz veya ateist insanlar görülebilmektedir. Fakat bir toplumun tümüyle ateist olduğuna rastlanamamıştır.² Dolayısıyla inanç olayı sadece insana hasır

* Bu makale, “Dini Hayatın Sosyolojik Tahlili-Malatya Uygulaması” adlı doktora tezinden bir bölümün yeniden ele alınmasıyla oluşturulmuştur.

** Dr., Din Hizmetleri ve Eğitimi Şube Müdür (Elazığ İl Müftülüğü).

1 Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. M. Aydın), Konya, 1995, s.VI-1.

2 Osman Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, Ank., 1995, s.24.

ve insanı diğer varlıklardan ayırır.³ Tarihsel süreci içerisinde ele alındığında din, inansın veya inanmanın herkesin ilgi duyduğu toplumsal bir olay olmuştur. Bu ilginin olumlu yönleri bulunmakla birlikte, yeterli bilgisi bulunan veya bulunmayan herkesin din ile ilgili görüş beyan etmesi, bazı sıkıntı ve sakıncaları da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Aydın, din alanı için, “herkesin at oynattığı sahipsiz bir arazi” benzetmesini yapmaktadır.⁴ Fakat ister olumlu isterse olumsuz olarak din olayının bu denli tartışılmış ve konuşulmuş olması bir yerde onun önemini ortaya koymaktadır.

Toplumdaki önemli fonksiyonları nedeni ile din, batı dünyasında çeşitli bilim dalları tarafından bilimsel olarak devamlı incelenmiştir. Ama ne yazık ki, batıdaki gelişmelere paralel olarak ülkemizde din, sosyolojik anlamda yeteri kadar araştırılmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar da maalesef parmakla gösterilecek kadar az sayıdadır.⁵ Bu bağlamda Türköne, Türk sosyal bilimlerinin din olgusunu yok saydığını, adeta bu gerçekliğe gözlerini yumduğunu söylemekte ve Türk toplumunu anlamaya çalışan her insanın İslam’ın toplum hayatındaki işlevlerini gözardı etmeden bilmek zorunda olduğunu ileri sürmektedir.⁶ Öte yandan sanayileşme ve kentleşme ile birlikte dinin sosyal hayattan tamamen çekilerek fonksiyon ve aktivitesini kaybedeceği yönündeki görüş ve varsayımların aksine günümüz modern metropol şehirlerinde yaşayan bireyler tekrar dine yönelmişlerdir. Aşırıya kaçan bireysellik ve sekülerizasyon anlayışı, insanları kalabalıklar arasında yalnızlığa itmiştir. Bunun doğal sonucu olarak bireyler, yeniden cemaat hayatına dönmeye ve sığınmaya başlamışlardır.⁷ Aslında modern dünyada dinî anlamda görülen iniş ve çıkışlar, sarsıntılar bir intibak probleminden başka bir şey değildir. Öyle ki modern kent hayatının eski geleneksel ve şekilci din anlayışının yerine daha akılcı, bilinçli ve daha içten yaşanan bir dindarlığın yerleşmekte olduğu görülmüştür.⁸ Bu mevzuda Yinger, yeni inançların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ortamların iyi incelenmesi gerektiğini, böyle bir tahlil yapılmadan geleneksel din anlayışının tamamen yıkıldığı yönünde yorum yapmanın bizi yanılgılara götürebileceğini söyler. Yine ona göre, “dinî çöküş” döneminden söz etmek yerine “dinî değişim”den bahsetmek daha uygun olur.⁹

Öte taraftan dinlerin bilimsel olarak incelenip incelenemeyeceği de ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle dinin hangi alanının toplumsal ve hangi yönünün de bireysel olduğu konusu, din sosyolojisinin büyük bir problemi

3 A. Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, İst., 1985, s.1.

4 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İst., 1992, s.5.

5 Ertuğrul Gödelek, “Bir Dinî Tutum Ölçeği Geliştirme Girişimine İlişkin Ön Çalışma”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Adana, 1987, s.86.

6 Mümtaz’er Türköne, *Modernleşme-Laiklik ve Demokrasi*, Ank., 1994, s.77.

7 A. Yaşar Sarıbay, “Refah Partisi’nin Ardındaki Sosyo-politik Dinamikler”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 27, 1994, s.20.

8 Ali Coşkun, “Geleceğin ve Geleceğin Kavşağında Dindar İnsanla Modern İnsan Karşı Karşıya”, *Bilgi ve Hikmet*, Bahar, İst., 1994/6, s.46.

9 John Milton Yinger, *The Scientific Study of Religion*, The Macmillan Com., London, 1970, s.1.

olmaya devam etmektedir. Böyle olunca Özdalga, “Bilim dinsel hayatın bütün sınırlarını keşfedemez. Bilimsel ya da rasyonel bir yaklaşımla incelenebilecek olan dinin sonuçlarıdır.” derken¹⁰ Mc Guire ise dinin sosyolojik olarak incelenmesini engelleyen alanın dinin kutsal boyutu olduğunu söyler.¹¹ Aynı paralelde N. Smart, dinin kompleks bir yapıya sahip olması nedeniyle yapılacak her türlü inceleme ve araştırmalarda görünen ve görünmeyen boyutları ile ele alınması gerektiğini söyler.¹² Zaten din sosyolojisinin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü din sosyolojisinin bir yönü Din Bilimleri’ne dayanırken diğer bir yönü Sosyolojiyle temas halindedir. Daha açık bir ifadeyle dinsel hareket ve olayları sadece dinî boyutu ile incelemek yeterli değildir. Tabiatıyla dinî objelerin toplumsal yönü göz ardı edilerek yapılan açıklamalar da aynı şekilde eksiktir. Benzer bir yaklaşım tarzı antropolog Radcliffe-Brown’da görülür. Ona göre bir dinin anlaşılması için etkilerinin araştırılması gerekir. Dolayısıyla din, faaliyet halinde incelenmelidir.¹³ Şayet din, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel sistem göz önüne alınmadan incelenirse birçok sosyolojik gerçek tespit edilemeyecektir.¹⁴

İşte bu nedenle din ve toplumun karşılıklı etkilerinin daha iyi anlaşılması için örneklerle açıklamaya çalışalım.

Geleneksel toplumlarda ekonomik, siyasal ve sosyal kurumlar ile kültürel normların özünü din oluşturmaktaydı. Toplumun en küçük birimi olan aileyi etkileyen din, bunun doğal sonucu olarak evlenme, nikâh, çocuk sahibi olma ve boşanmaya kadar belli bir yön vermektedir. Aile içerisinde dünyaya gelen çocuk ilk eğitimini burada almaya başlar. Eğitim ve öğretimde başlangıçta birinci sırayı alan aile, zamanla bu görevini okul ve sosyal çevreye bırakır. Tabiki dinin aile üzerindeki bu etkinliği ilkelerde daha fazladır. Çünkü aile reisi olan baba, aynı zamanda kültürel birliğin de başkanlığını yapardı.¹⁵ Örf ve adetlerin de din ile sıkı bir ilişkisi vardır. İlkelerde bazı şeylere dokunmak, tehlikeli kabul edilerek tabular oluşturulmuştur. Bu şekilde tabu haline getirilen yer ve kişilerle temasta bulunmak yasaklanmıştır. Bazı günlerin uğurlu veya uğursuz şeklinde değerlendirilmesi, tabu olayı ile yakından ilişkilidir. Bu bağlantıya işaret eden Bilgiseven, “örf ve adetlerin her cemiyette dinin tesiri altında şekillendiğini inkâr etmek ise sosyolojik körlüktür ” demektedir.¹⁶

Diğer yandan dinsel ritüel, tören ve ibadetlerin belirli zamanlarda eda edilmiş olması, takvimi zorunlu hale getirmiş ve astronomi biliminin doğuşunda

10 Elizabeth Özdalga, “Din Din midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Ank., 1989, s.38.

11 Yümnü Sezen, *İslam Sosyolojisine Giriş*, İst., 1994, s.27.

12 Ninian Smart, “Din ve İnsan Tecrübesi” (Çev. A. İ. Yitik), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, İzmir, 1992, s.423-424.

13 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İst., 1992, s.50.

14 John Milton Yinger, *The Scientific Study of Religion*, The Macmillan Com., London, 1970, s.21.

15 C.B. ve J.R., *Sosyolojinin Unsurları*, (Çev. K.N. Duru), İst., 1975, s.341.

16A Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, İst., 1987, s.114.

etkili olmuştur. Dinler, devletlerin kuruluş ve işleyişlerinde aktif rol oynamışlardır. Bilhassa tekâmül etmiş dinler, mülkiyet şekillerinin gelişmesine ve büyük devletlerin kurulmasına katkıda bulunmuşlardır. Devletler, faaliyetlerini sürdürürken en büyük desteği yine dinden almışlardır. Çünkü devletlerin ayakta kalması için son derece önem taşıyan askerlik yapmak, vergi vermek, başkalarının hakkında saygılı olmak v.b genelde dinlerin üzerinde ısrarla durdukları konulardır.¹⁷ Wach ise bu ilişkiyi şöyle ifade etmektedir: “Din, çok çeşitli biçimlerde devleti hukuk, fiiliyat, şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir. İlkel kavimlerde hükümdar ilahlara, ruhânî krallara, aziz liderlere tanık olmaktadır.”¹⁸

Din, toplumun kültürü üzerinde de büyük bir etki oluşturur. Öyle ki özellikle ilkel toplumlarda kültürü tümüyle etkileyerek şekillendirir. Mesela bayramlar, ekonomik anlaşmalar ve çeşitli sportif çalışmalar hep dinî bir düşünceden kaynaklanmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen kültürü, tamamen dinin bir unsuru olarak kabul etmek, hatalı bir yaklaşım tarzıdır. Zira dinin kültürü aşan ilâhî bir boyutu vardır. Bu farklılık dini, kültürün öteki unsurlarından ayırır.¹⁹ Freyer, dinin ekonomi, hukuk, san’at, bilim ve eğitim gibi kültürün birer elemanı şeklinde değerlendirilemeyeceğini, bunlardan farklı olarak dinin kuşatıcı bir yönünün bulunduğuna parmak basmakta ve şöyle demektedir: “Netice itibarıyla din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrid edilmesi kâbil olan bir cüzü değildir. Belki o zihniyetiyle bütün kültür sahasına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevî davranışlarından dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kâbilidir. Dinine bağlı bir budistin, iktisat, san’at ve ilh. hadiselerine karşı tutumu, ister istemez bir müslüman veya hristiyanıkinden farklıdır.”²⁰

Din; köy, şehir ve diğer bölgeler üzerinde de etkili olmakta, bunların gerek meydana gelmesinde gerekse büyüüp genişlemesinde önemli bir yere sahiptir. Genel olarak insanların ortak bir kült etrafında toplanmasıyla oluşan bu yerler, zamanla daha da büyüyerek kutsal merkezler(Mekke, Roma vb.) halini almıştır. Bu merkezler bilahare ülkenin diğer büyük yerleşim yerleriyle rekabet edecek duruma gelmişlerdir.²¹ Kısaca din, toplumsal hayatın ve coğrafi çevrenin tüm alanları üzerinde etkili olduğu gibi, aynı zamanda karşılıklı etkileşim kuralı içerisinde bunlardan da etkilenmiştir.

Konunun daha iyi irdelenmesi ve anlaşılması için dinin eğitim, aile, ahlak, hukuk, bilim, iktisat vb. kurumlarla karşılıklı ilişkileri ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.1. Din ve Eğitim İlişkisi

Sosyolog Durkheim eğitimi, "yetişkin nesillerin, henüz sosyal hayata intibak

17 Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İst., 1988, s.38,138.

18 Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. B. İnandı), Ank., 1987, s.21.

19 Abdurrahman Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, İst., 1995, s.45.

20 Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. T. Kalpsüz), Ank., 1964, s.75.

21 Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. B. İnandı), Ank., 1987, s.19.

edecek kadar olgunlaşmamış olan genç nesiller üzerinde yaptıkları etki" diye tanımlarken Gökalp ise, "terbiye bir cemiyette, yetişmiş neslin henüz yetişmeye başlayan nesile fikirlerini ve hislerini vermesi demektir" şeklinde bir tanım yapar.²² Ülken eğitimi, kişi ve topluma bütün değerleri kazandıran bir olay olarak görmektedir.²³ Şüphesiz eğitim, yetişkin neslin planlı bir şekilde yetişmekte olan nesillere bilgi, kültür aktarımını sağlamak için yapılan tüm faaliyetleri kapsayarak insanlara dinî duygu ve düşüncelerin telkin edilmesinde de önemli yer tutmaktadır. Millî şuurun gelişmesinde, bilgi, kültür, san'at, din vb. olguların nesillere ulaştırılmasında önemli yer tutan eğitim, kişi ve toplumları sosyalleştirme sürecinde din, dil, ahlak ve adetleri birer araç gibi kullanmaktadır.²⁴

Şüphesiz kişi ve toplumların zihniyet ve yaşayışında istenilen değişmeyi meydana getirmek de eğitimin görevleri arasındadır. Nitekim, "eğitimin karakteristikleri, dine, siyasi organizasyona, ilmi inkişafın derecesine ve endüstrinin durumuna bağlıdır." diyen Bilgiseven, eski Yunan ve Roma şehirlerinde eğitimin siyasi otorite ile irtibatlı olduğunu Orta Çağ'da dinî ve Rönesans'ta ise laik bir şekle büründüğünü söylemektedir.²⁵ Zira Batı'da eğitim kurumları uzun süre kilisenin otoritesi altında faaliyet göstermişlerdir. Bilahare bu baskı azalmasına rağmen günümüzde hala kilisenin idaresi altında birçok okulların mevcudiyeti de bir gerçektir. Toplumda yapılan her türlü eğitim ve öğretim faaliyetleri, ilgili toplumun değer ve karakterlerinden bağımsız değildir. Bu anlamda eğitim, bizatihi dinî ve ahlâki değerlerin birer ifadesi olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar eğitimin din ve ideolojiden bağımsız olması gerektiği genelde kabul edilen bir görüş olsa da maalesef bunun tam anlamıyla gerçekleştirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Zira kültür ve eğitim tarihi incelendiğinde dinî inanç, düşünce ve ideolojinin araştırmalar üzerinde az veya çok kendini hissettirdiği anlaşılmıştır. Çünkü insan doğası ve yaratılışı gereği bulunduğu kültürel ve dinsel çevresinin etki alanının dışına çıkamamaktadır. Bu yüzden çağdaş realist filozoflardan Whitehead dini, eğitimin özü olarak değerlendirirken Locke ise ahlak eğitiminin zihinsel eğitimden daha öncelikli ve önemli olduğunu ileri sürer.²⁶

Bir dinin inanç, ibadet ve fikirlerinin toplum içinde yaygınlaşarak kökleşmesinde eğitim ve öğretimin çok önemli rolü bulunmaktadır. Bu yönüyle din, her şeyden önce bir eğitim ve öğretim konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Kur'an'da en çok geçen Allah'ın güzel isimlerinden biri de "Rab"tır. "Rab" eğitip yönelten, hayra, doğruya, iyiye ve güzele doğru götürerek terbiye ve himaye eden anlamına gelir. İnsanların bu isimden aldığı eğiticilik, bu

22 Hikmet Celkan, *Eğitim Sosyolojisi*, Erzurum, 1993, s.10.

23 H. Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*. İst. 1967. sh.2

24 T.B. Bottomore, *Toplumbilim*, İst., 1984, sh. 283.

25 A. Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İst., 1987, s. 15.

26 Recai Doğan, "Din ve eğitim", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2.Baskı, Ank., 2010, s.309-311.

yönü ile ilahî bir nitelik ve peygamberlerin bu işi üstlenmelerinden dolayı da "Peygamber mesleği" kabul edilmiştir.²⁷

İçinde dinin de yer aldığı kültürel mirası gelecek kuşaklara aktararak toplumun devamını sağlamak ve kötü alışkanlıklardan insanları korumak, bugünkü eğitimin temel amacıdır. Gençlerin ruhsal ve bedensel gelişimini de hedef alan eğitim ile kişiler sosyalleşmekte ve çevre ile ilişkilerinde uyum sağlamaktadırlar. Dikkat edilirse, eğitim gibi dinin de aynı hedefleri gerçekleştirme çabası içinde olduğu görülür. "Dinin, özelliklerle İslam Dini'nin şekillendirmek istediği insan ile eğitimin şekillendirmek istediği insan arasında, eğer din ve eğitim iyi anlaşılır, insanlar tarafından bozulmazsa, bir zıtlık yok, aksine paralellik vardır."²⁸ Celkan da bu bağlamda "din, yüksek bir takım duygular, inanç sistemi ve ferdi ruhları kemale erdiren amil olması itibarıyla eğitici bir özelliğe sahiptir" demektedir.²⁹

Eğitim yolu ile yeni nesillere verilmesi gereken belli başlı unsurlardan biri bilgi ve diğeri de birlik şuurudur. Birlik şuurunu sağlayacak temel faktör ise genellikle manevi değerlerdir. Bilgiseven bu konuya şöyle işaret etmektedir: "Birlik şuuruna sahip olmayan fertlerin bilgilerinden ne kendilerine ne de mensup buldukları topluluğa gerektiği kadar fayda sağlamasına imkân yoktur"³⁰

Batı eğitim anlayışının "iyi vatandaş" yetiştirmeyi hedeflemesi yanında, İslam'a göre ise gaye topluma "iyi insan" kazandırmaktır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in "her doğan çocuk İslam fitratı üzerine doğar, sonra anası ile babası onu yahudi yahut hristiyan veya mecusi yaparlar"³¹ buyurması, dinin insan için bir yönüyle fitrî yani doğuştan gelen bir özelliği bulunduğunu, diğer bir yönüyle de kesbi yani sonradan çevrenin etkisiyle oluşan bir yanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Burada eğitimin insanlar üzerindeki gücü konusunda ileri sürülen görüşlere kısaca değinmekte yarar vardır. Eğitimsiler, bu konuda birbirine zıt iki fikir akımı oluşturmuşlardır. Bunlardan pesimist (kötümser) görüşe göre, insanların karakterlerinin tümü doğuştan veraset yolu ile intikal eder. Eğitim yolu ile bu haslet ve özelliklerin değiştirilmesi, terbiye edilmesi mümkün değildir. Eğitimi, insana geçici olarak giydirilen yaldızlı bir elbiseye benzeten bu görüşün temsilcileri arasında Kant ve Voltaire yer almaktadır.

Bu konuda önemli ikinci fikir akımı ise, eğitimin insana istenilen yönü verebileceğini ileri süren optimist (iyimser) görüştür. Eğitim ve öğretim faaliyetiyle insanda istenilen yönlendirme ve şekillendirmenin yapılabileceğini

27 Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Cilt 1, Ayyıldız Matbaası, Ank., 1980, sh.164-165; Abdurrahman Dodurgah, *Eğitim Sosyolojisi*, MÜİ. Vakfı Yayınları, İst.,1995, s.11.

28 H. Ali Koçer, "Genel Eğitimin Bütünlüğü içinde Din Eğitiminin Yeri", *Türkiye İ. Din Eğitimi Semineri*, Ank. İ. Vakfı Yayınları, Ank., 1981, sh. 19-20.

29 Hikmet Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, MEB. Yayınevi, İst., 1989, s.78.

30 A.Kurtkan Bilgiseven, *Sosyolojik Açılardan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, Divan Yayınları, İst., 1972, s.118.

31 Müslim, *Sahih*, Kader, 6.

söyleyen bu görüş sahiplerine göre, çocuğun zihni beyaz bir levha (tabula rasa)'dır. Üzerine istenilen yazı yazılabilir. Başta Aristo olmak üzere J. Locke, J.J. Rousseau ve Descartes gibi düşünürler bu görüşün savunucuları arasında yer alırlar.

Öte yandan birbirine zıt fikirler içeren bu iki düşüncenin aşırılıklarını atarak uzlaştırmaya çalışan üçüncü bir akım vardır ki; buna izafiyeci (relativist) görüş denir. Bunlara göre, eğitimde verasetin olduğu kadar, çevrenin de o derece önemi büyüktür. Bu akımın başta gelen isimleri Fransız Psikologlarından Ribaud ve Clapared'dir. İşte bu üçüncü görüş, yukarıda verdiğimiz hadisten de anlaşıldığı gibi, İslam'ın eğitime bakış açısına çok yaklaşmaktadır.³²

Ayrıca, "ben ancak muallim (öğretmen, eğitmen) olarak gönderildim."³³ hadisi de İslam'ın eğitim ile olan çok yakın ilişkisini dile getirmektedir. Bu yüzden cami ya da ilk adıyla mescitler, daha başlangıçtan itibaren bir ibadet yeri olarak kalmamış aynı zamanda toplumun eğitim ve öğretiminde de önemli roller ve görevler üstlenmişlerdir. İslam'ın bu özelliği nedeniyle, camilerin artışı ile ilgili toplumun eğitim düzeyi arasında devamlı olumlu bir ilişki olagelmıştır.³⁴

1.2. Din ve Aile İlişkisi

Sosyal bir realite olarak aile, temel toplumsal kurumlardan biridir. Toplumun en küçük örgütü ve onun sürekliliği için vazgeçilmez bir unsurdur. Birincil grupların ilkini ve en önemlisini aile oluşturur. Z. Gökalp'e göre aile, toplumun küçük bir modelidir ve aynı zamanda güçlü bir millet ve devlet için temel yapı taşıdır.

Yunanlılarda, Romalılarda, Hindûlarda, Çinlilerde vb. gibi eski toplumlarda aile, aynı zamanda ibadetle ilgisi olan sosyal bir ünedir. Ayrıca Asya'nın, Yunan'ın, Eski Amerika'nın ve Çin'in şehirleri de toplumsal ibadet merkezleri idiler. Geçmiş toplumlarda, aile başkanı duyulan saygı, onun gücünden ve üstün zekâsından daha çok, aile içerisinde oynadığı dinî görevinden kaynaklanmaktadır.³⁵ Aile reisi olarak baba, aynı zamanda kült birliğinin de başıdır. Wach, "bunun için din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve ulus gibi doğal birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur. Öyle ki, anılan birlikler gerek zihniyet, gerekse örgütlenme bakımından dinî etkiyi hiçbir zaman gizleyemezler."³⁶ demek suretiyle bu konuyu güzel bir şekilde ifade etmektedir. İçinde yaşanan kültürün kıymetleri evrensel bir kurum olarak aile aracılığı ile çocuğa nakledilmektedir. Böylece insanların sosyal değerleri ve davranışları bu yolla kuşaktan kuşağa aktarılır. Örf ve adetler, değer hükümleri ve hayat görüşleri aile üyelerine verilerek

32 M.Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, M.Ü.İ. Vakfı Yayınları İst. 1984, s. 19-24; Abdurrahman Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, M.Ü.İ. Vakfı Yayınları, İst. 1995, s. 12-14.

33 İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

34 Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınları Kayseri, 1992, s. 114.

35 Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev.: Ünver Günay), E.Ü. Yayınevi, Kayseri, 1990, sh. 68-72.

36 Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev.: B.İnanç), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank. 1987, s.17.

sosyalleşmeleri sağlar Ailedeki bu önemli eğitim fonksiyonu kaybolunca, çocuklar çeşitli suçlara itilebilmektedir. Bu konudaki araştırmalar bu görüşü desteklemektedir. Zira 2000 suçlu çocuk üzerinde yapılmış bir araştırmadan, bunların çoğunluğunun yani üçte ikisinin anne veya babalarından birinin veya her ikisinin eksik olduğu ailelerden geldikleri tespit edilmiştir.³⁷

Bütün bunlar yanında, dinî değerlerin ortaya çıkışında da ailenin çok önemli bir yeri vardır. Sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar, bireylerin dinî tavırlarının ailelerinin din anlayışlarıyla sıkı bir bağlılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu yüzden Armaner, aileyi dinî değerlerin ve ilgilerin modeli olarak görmekte ve "aile, insanın ilk dinsel eğitim gördüğü ve önemi ileriki yaşlarda büyük olan bir etki alanıdır." demektedir.³⁸ Çocuğun bedensel gelişimi nasıl ailede oluyorsa, dinî anlayışı da aynı şekilde bu ortamda ortaya çıkıp şekillenmektedir. Her ne kadar, günümüzde okul gibi bazı kurumlar ailenin fonksiyonlarının bir kısmını üstlenmiş olsalar da, yine de aile, çocuğun yetişmesinde ve eğitilmesinde etkinliğini korumaya devam etmektedir. Zira okul, sadece belirli bir yaştan sonra çocuğun eğitimine katılır.³⁹

İnsanların dinî hayatlarının küçümsemeyecek kadar bir bölümü, aile içinde geçmektedir. Aile, çocukların doğup büyüdüğü, sünnet olduğu, evlendiği ve hatta ölünce gömülme işlerinin yapıldığı, kurbanların kesildiği, duaların yapıldığı yerlerdir. Buna benzer daha bir çok ayin ve törenlerin burada gerçekleştirilmesinden dolayı yeni yetişen nesillerin dinî anlayış, tutum, davranış ve alışkanlıklarının ortaya çıkıp gelişmesinde aile, birinci derecede önem taşıyan bir kurumdur.⁴⁰ Bu bakımdan, dini fenomenlerin aile sosyolojisi açısından incelenmesi, büyük önem taşımaktadır. Aile, din ile birey arasında irtibatı sağlayan en önemli iletişim kanallarından birini oluşturur.

Dinin evlilik ve bunun sona erdirilmesi olan boşanma ile çok yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Zira evliliği, dinî bir merasim ve anlaşıma ile gerçekleştiren toplumlarda buna dinî bir anlam vermeyen toplumlara göre boşanma oranının az olduğu görülmüştür. Ayrıca Hristiyan mezheplerinin farklı anlayış ve yaklaşımlarının da boşanma üzerinde etkilerinin olduğu açıktır. Örneğin, protestanlara nazaran katoliklerde boşanma oranının düşüklüğü, bu etkinin açık bir göstergesidir. Öbür yandan din anlayışı, ailedeki çocuk sayısını da etkilemektedir. Çünkü evlilik, biyolojik olmaktan öte, kültürel değerlerle yakın temas halindedir.⁴¹

Aile yapısı ile toplumun yapısı arasında bir ilişkinin olduğu da ayrı bir gerçektir. İyi ailelerden oluşan toplumun da iyi olması beklenir. Başka bir söyleyişle, ailenin sağlıklı ve sağlam temeller üzerine oturması, toplumun genel

37 Sulhi Dönmezer, *Kriminoloji*, Filiz Kitapevi, İst. 1984, s.309.

38 Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Cilt 1, Ay Yıldız Matbaası, Ank., 1980, s.76, 87, 156.

39 Hikmet Celkan, *Eğitim Sosyolojisi*, A.Ü. Yayınları, Erzurum 1983, s. 96-97.

40 Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. T.Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank. 1964, s.43.

41 Kehrer Günter, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Semahat Yüksel), Kubbealtı Neşriyat, İst.1992, s. 102-105.

yapısında kendisini hissettirir. Çünkü aile, toplumun temel ve en köklü kurumudur. Nitekim cezaevlerine düşen çocukların, tavır ve hareket bozukluklarında ve suç işlemeye meyilli oluşlarında ailede verilen eğitimin rol oynadığı araştırmalarla tespit edilmiştir.⁴²

Daha önce geçtiği gibi "Her doğan çocuk İslam fıtratı üzerine doğar, sonra anası ile babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecusi yaparlar."⁴³ hadis-i şerifi, ailenin çocuğun din anlayışına olan etkisini çok açık bir şekilde dile getirmektedir. Bu konuda yapılan birçok bilimsel gözlem, çocuğun inanma ve ibadet hususundaki tutum ve tavırlarını belirleyen en baskın unsurun aile olduğunu göstermiştir. Bir yerde din, ailenin sunduğu modeller üzerinde bina edilir.⁴⁴ Zira, dine inanmayan 600 kişi üzerinde yapılan başka bir çalışmadan, bunların %67'sinin anne ve babalarından hiçbirinin dinî hayata fazla ilgi duymadıklarını öğreniyoruz. Çünkü dinî sosyalleşmede örnek alma son derece önemli bir konudur. Bu yüzden çocuk, aile içerisinde özellikle kendisiyle çok yakın temas halinde olduğu annesinin dinî yaşayış ve anlayışından etkilenmekte ve onu her konuda taklit yoluyla örnek almaktadır.⁴⁵

1.3. Din ve Ahlâk İlişkisi

Din ve ahlak ilişkisi, felsefenin Eflatun'dan itibaren uğraştığı önemli bir konudur. "Acaba bir şey, Tanrı istediği için mi iyidir, yoksa o, iyi olduğu için mi Tanrı tarafından buyrulmuştur?" tartışması din ve ahlak felsefesinin önemli problemlerinden biri olmuştur.⁴⁶

Ahlâk, Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğuludur. Ahlâk kavramı Fransızca'da "morale", Almanca'da "moral", İngilizce'de "morals" ve Yunanca'da "ethik" kelimeleriyle karşılanır.⁴⁷ Din ve ahlâk kurallarından hangisinin diğerinden çıkmış olabileceği konusu, sosyologlar arasında tartışılmıştır. A. Comte dini, ahlâkın temeli olarak görmüştür. Buna karşılık Tönnies ve Durkheim dinin, sosyal ve ahlaki idelerin kutsal hale getirilmesi ile meydana çıktığını ileri sürmüşlerdir. Fakat ahlâkın din gibi toplumsal bir olay olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Toplumun bulunmadığı bir yerde, ahlaki değerlerden söz etme imkânı yoktur. Din kuralları ile ahlak kuralları arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ancak dinî kuralların ahlakî kurallardan farklı yanı, tabiatüstü oluşlarıdır. Ahlakî değerler, dinler tarafından desteklenirken, inançların devam etmesinde de ahlâkın önemli bir fonksiyonu vardır.⁴⁸ Zaten her dinin amacı ahlâki norm ve değerlerin topluma

42 İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Cihan Yayınları, İst. 1984, s.380.

43 Müslim, *Sahih*, Kader, 6.

44 Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, T.D.V. Yayınları, Ank.1994, s.24.

45 Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınları, Kayseri 1992, s.113.

46 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 3.Baskı, İst. 1992, s. 296-297.

47 Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitap Evi, İst.1986, s. 11; Osman Cilacı, *Dinler ve İnsanlar*, Damla Matbaacılık, Konya 1990, s.217-218.

48 Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ank.1984, s. 265-266.

kazandırılmasıdır. Yakınlıklarından ötürü zaman zaman birbirine karıştırılan bu iki kurumun, aralarında bazı farklar vardır. Ahlâk kuralları topluma göre değişiklikler gösterir. Oysa dinde emir veren Allah'tır. Bu yüzden din, her zaman ahlâka yardımcı bir kaynak olmuştur.⁴⁹ Din sosyoloğu G. Mensching'e göre din, ahlâk ve hukuk başlangıçta birleşik bir halde idi ve bunlar dinin birer cephesini oluşturuyordu. Bilahare tarihî süreci içerisinde özellikle sekularizasyon olayı ile birlikte bu alanlar birbirlerinden ayrılarak bağımsız birer disiplin haline gelmişlerdir.⁵⁰ Dinî inançların, değer yargıları üzerinde çok önemli etkileri vardır. Ayrıca toplumsal kontrolün sağlanmasında da aktif bir rol üslenirler. Bu yönüyle Mac İver'a göre din, ahlâkın doğup geliştiği bir ana rahmidir. Din olmayınca ahlâk için bir yaptırım gücü kalmamakta ve toplumun değer ölçüleri kaybolmaktadır. Din ve ahlâk konusunda düşünürler dört çeşit ilişkiden söz ederler: Birinci görüşe göre din, ahlâkın ayrılmaz bir parçasıdır. İkinci eğilim ise, din ve ahlâkın birbiriyle özdeş olduğu yönündedir. Hristiyan ilahiyatçılarından M. Luther de bu fikri taşımaktadır. Diğer bir yaklaşım da, din ve ahlâkın tamamen birbirinden ayrı ve ilgisiz olduğu yönündedir. Dördüncü bir anlayışa göre ise din ve ahlak sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır.⁵¹

Bütün bunlar yanında, din ve ahlak kavramlarının sık sık yan yana kullanılması, bir bakıma iki farklı alanın varlığını kabul etmek anlamını taşır. Eğer tıpatıp aynı şeyler olmuş olsalardı, böyle ifade edilmelerine gerek duyulmayacağı gibi, aralarında bir ilişkiden de söz açılmayacaktı. Allah inancı, ahlaki ödevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırmak için bir çevre oluşturur. Çağdaş filozof S. Toulmin'e göre, ahlâk kuralları doğruyu nasıl seçeceğimizi gösterir; dini inanç da bu doğruya bütün kalbimizle sarılmamız konusunda yardımcı olur. Bir teist için yalan söylemek, sadece bir ahlâk kuralı çiğnendiği için kötü olarak değerlendirilmemektedir, aynı zamanda Allah yanında suç ve günah kabul edildiğinden kötü bir eylem olarak da algılanmaktadır.⁵² Bu yönüyle, ahlâk kuralları olmayan din yoktur düşüncesi, kolayca kabul edilebilir. Çünkü her din insan ve toplumları ahlâklı yaşamaya zorlar. Zira ahlâk, hayrın ilmidir. Din ise, insanın kutsal bir varlık ile ilişki kurmasıdır. Büyük dinlerde ahlak ile din uyum içerisinde hareket eder. Bu konuda Amerikalı psikolog Ames. daha da ileri giderek din ile ahlâkın aynı şey olduğunu iddia etmiştir.⁵³

Ahlâkî amaca yönelmemiş bir din, kişilerin davranışlarını olumlu yönde etkileme imkanını kaybetmiş demektir. Sadece bir takım törenlerden ibaret ve ahlaki boyutu ihmale uğramış bir din, hal ve hareketleri iyiye yönlendirme etkisine sahip değildir. Dolayısıyla, toplumda işlenen suçları azaltıcı yönde bir

49 Cahit Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din-Ahlâk-Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, Okat Yayınevi, İst.1970, s. 100-117.

50 Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, (Çev. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1994, s. 62.

51 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınlar, Kayseri, 1993, s.310-312.

52 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s.305-307.

53 Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.42.

fonksiyonu da yoktur.⁵⁴

Nitekim İslam'da ehli sünnet alimleri ahlâkı, dinin bir rüknü (temeli) saymışlardır. Bu sebeple İslam, ahlâkı bağımsız bir konu olarak ele almaz. Ona elinin bir unsuru gözüyle bakar.⁵⁵ Din bir ağaca benzetilecek olursa, ahlâk da onun dalları ve meyveleridir. Ahlâki bir etkinliği ve rolü olmayan bir din söz konusu değildir. Gerçek anlamda dindarlık, gerçek anlamda ahlâklı olmayı da gerektirir. Ahlâksız filozof, san'atkâr vb. olabilir. Fakat ahlâksız dindar tasavvur edilemez.⁵⁶ Zaten "gerçek bir din olmayan yerde, gerçek bir ahlak da bulunmaz."⁵⁷ Bu bakımdan İslam'da din ve ahlak tam bir uyum içerisindedir. Zira Kur'an'da Hz. Peygambere hitaben "Şüphesiz ki sen (Hz. Muhammed) büyük bir ahlâk üzerindesin." buyrulmaktadır.⁵⁸ Öte yandan Hz. Peygamberin ahlâkını soranlara hanımı Hz. Aişe'nin "O'nun ahlâkı Kur'an'dan ibaretti."⁵⁹ demesi, ahlâkın dinden soyutlanamayacağına işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin elçi olarak gönderiliş nedenini, "güzel ahlâkı tamamlamak"⁶⁰ olduğunu belirtmesi, dinin ahlâki yayma gayesi güttüğüne ve ahlâkla dinin ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğine bir delil olarak gösterilmektedir.

1.4. Din ve Hukuk İlişkisi

Ahlâk, siyaset ve san'atta olduğu gibi hukukun da ortaya çıkışında dinî inançların ve düşüncelerin büyük bir payı olmuştur. Zaten ilkel kavimlerde, dinî hayat ile hukukî hayat ayırt edilemeyecek kadar müşterek ve aynıdır. Bunun sonucu olarak tarihte hükümdar ilahlara, ruhanî krallara ve aziz liderlere rastlanmıştır. Haliyle hukukun, toplumun kabul ettiği dinin etkisinde kalmaması imkânsızdır. Bilahare iç içe geçmiş bu iki alan özellikle sekularizasyon olayı ile birlikte ayrılarak bağımsız birer kurum haline gelmiştir. Fakat bu ayrılış, onları birbirinden tamamen bağımsız ve ilgisiz hale getirememiştir. Çünkü bazı yasaların ortaya çıkmasında dinlerin büyük etkisi açık olarak kendini göstermektedir. Örnek olarak, miras, evlenme, ant içme, ticaret vb. gibi konular hukuk alanına din kanalıyla geçmiştir.⁶¹ Bu nedenle Bilgiseven, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nun İslam'ın öz değerleri gözönünde tutulmadan olduğu gibi aynen alınmasını eleştirir. Beşerî hukukun dinî hukuktan tamamen bağımsız olmasını sakıncalı bulur. Oysa ki, beşerî hukuka geçilirken, özellikle ülkemiz için İslam'ın temel değerlerinin gözardı edilmemesi gerektiğini söyler. Aksi halde ülkemizde görüldüğü gibi halk, ikili hukukla karşı karşıya kalmaktadır. Mesela bunu aile düzeninde görmek mümkündür. Mirasın

54 Sulhi Dönmezer, *Kriminoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984, s.284-285.

55 Meydan-Larousse, Cilt 1, İst., 1988, s.163.

56 Mehmet Aydın, "Eğitim Açısından Din ve Ahlak İlişkisi", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, A.İ. Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, s.246.

57 K. Nami Duru, "Din ve Cemiyet", *Sosyoloji Dünyası*, Cilt 1, İstanbul, 1951, s.30.

58 Kalem, 68/4.

59 Müslim, *Müsfirin*, 139.

60 Müvatta, *Husnı'l-Huluk*, 8.

61 Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, M.Ü. İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.77-79.

bölüşülmesinde, birden fazla evlilikte ve nikâh akdinde halkımızın bazen dinî bazen de medenî hukuka göre hareket ettiğini örnek gösterir.⁶² Din, devleti hukuk, işleyiş, şekil ve içerik bakımından etkileyerek yönlendirir. Kitlelerin siyasal davranışları üzerinde etkin rol oynar. Bunun yanında hukukun da dinin örgütlenmesinde etkisi çoktur. Hukukun etkinliği ölümle sona ererken din ölüm ötesine de tesir eder. Kanun, hukuka aykırı davranışları cezalandırırken iyi hareketlere herhangi bir ödül vermez. Halbuki dinde yasakları çiğneyenlere ceza olduğu gibi, iyi davranışların karşılığında da mükafat söz konusudur. Hukuk, yapılan işin sonucuna göre değerlendirme yapar. Oysa din, niyet ve gayelere büyük önem verir.⁶³

J. Frazer, Huvelin, Marcel Mauss, G. Gurvitch gibi sosyologlar, büyü, din ve hukuk ilişkileri konusunda incelemelerde bulunmuşlardır. Bunlardan J. Frazer, hukukun her türünün büyüden çıktığını ileri sürerken Huvelin, toplumsal hukuku dine; bireysel hukuku da büyüye bağlamıştır. G. Gurvitch ise büyüye bağlı hukuk türüyle dine bağlı hukuk türünü açıklamıştır.⁶⁴

1.5. Din ve Bilim İlişkisi

Karşılıklı olarak birbirini etkileyen bu iki kurum, ilk zamanlarda iç içe ve bir bütün halinde idi. Uzun devirler boyunca da bu beraberlik devam etmiştir. Zaten bilim için salt bir biçimde yoktan var olma tarzında bir köken aramak da imkânsız bir çabadır.⁶⁵ Her iki alan evreni açıklamaya çalışır. Ancak yöntemleri birbirinden farklıdır. Din, kesin ve evrensel doğruları verme iddiasında iken, bilimde kesinlik içeren hiçbir teori yoktur. Dünya görüşü yönünden bilime "gerçekci-rasyonalist", dine de "mistik-rasyonalist" denilebilir.⁶⁶

Bilim ve din ilişkileri ele alınırken esasında her dinin ayrı ayrı değerlendirilmesi daha sağlıklı bir yoldur. Örneğin, Batı'da tahrif edilmiş Hristiyanlık dini ile bilim arasında çok büyük mücadeleler ve çekişmeler olmuştur. Öyleki, "bilim o vakit, adeta Hristiyanlığın savaşıma girdiği putperestlikle bir tutuluyordu. Hatta M.S. 390 yılında İskenderiye'de 400.000 cilt kitap, yani o devrin bütün bilim ve bilgisini içinde toplayan kütüphanenin Serapium adındaki bir kısmı, Psikopos Theophilos tarafından yakıtılmıştır."⁶⁷ Dünyanın döndüğünü söyleyen Galile'nin engisizyonla mahkûm edilerek hapse atılması ve Kopernik'in koğuşurmaya uğraması gibi daha birçok örnekler bulunmaktadır. Buna karşılık İslam dünyasında din-bilim çatışması önemli ölçüde sözkonusu olmamıştır. Bunun nedeni Kur'an'ın ilim karşısında takınmış

62 A. Kurtkan Bilgiseven, "İçtihat Yetersizliğinden Doğan Problemler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul, 1995, s.49-60.

63 Cahit Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din-Ahlak-Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, Okat Yayınevi, İstanbul, 1970, s.99-100.

64 Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s.271.

65 Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s.19.

66 Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.24-25.

67 Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, sh. 14-71.

olduğu tavrıdır.⁶⁸ Zira, bilimle dinin müşterek bir temeli vardır ki, o da "tevhid" düşüncesidir. Ancak gerçek bir din, bu iki alanın bir ve bütün olduğunu söyler.⁶⁹ Türkoğlu, Gökalp'ın din ve bilim arasında çatışma olduğu yönündeki kanaatine katılmadığını ve bu iki alanın zıt hale getirilmesinin milletleşme çabamızı temelden sarsacağını iddia etmekte ve şöyle demektedir: "Çünkü, İslam Batı'da görüldüğü gibi din-ilim çatışmasına sahne olmamış, aksine ilmin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur".⁷⁰ Zira, İslamiyet'te Allah'ın güzel isimlerinden birisi, her şeyi bilen anlamındaki "alim"dir. Herşeyi bilen bir varlığın, insanlara vahiy yolu ile ulaştırmış olduğu bilgilerin bilimsel gerçeklerle ters düşmesini düşünmek mümkün değildir.⁷¹ Bu anlayış nedeniyle, İslam aleminde Farabî, İbni Sina, Nasır Tûsi, İbn Heysem, E. Bekir Râzi gibi bir çok filozof ve bilim adamı yetişmiştir. Zaten İslam, bilimi teşvik ve tavsiye ederken, dinî veya dünyevî bilimler şeklinde bir ayrımı kabul etmemektedir. Çünkü dini gönderen de, tabiatı yaratan da aynı varlıktır. Öyleyse, bir çatışma söz konusu olamaz veya olmamalıdır. Şayet, bir çelişki görünüyorsa, din veya bilimin iyi tahlil edilemediğini gösterir.⁷² Ayrıca "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁷³ ayeti ile "İlim Çinde dahi olsa arayın."⁷⁴ hadis-i şerifi, İslam'da ilme verilen önemi açıkça göstermektedir.

1.6. Din ve İktisat İlişkisi

Sosyal bir kurum olarak ekonomi, sadece insanın biyolojik yönünü değil, manevi cephesini de ilgilendiren bir alandır. Başka bir söyleyişle ekonomi; din, ahlâk, hukuk ve san'at vb. kurumlarla ilişkilerini kurmadan tek başına kavranılması ya da açıklanması güçtür. Bu yüzden, ekonominin de, diğer alanlarda olduğu gibi, insan davranışlarının bütünlüğü çerçevesinde ele alınması daha sağlıklı bir yoldur. İster ilkel, isterse gelişmiş toplumlarda olsun devamlı "İktisatla itikat" hep iç içe olagelmıştır. Bir dine mensup oluş, kişinin sadece tabiata karşı değil, aynı zamanda evlilik, aile, iş ve meslek, ekonomi, devlet vb. sosyal olgulara karşı da belirli bir tavır takınmasını gerektirmektedir. Bu yüzden din sosyologları; din ile öteki sosyal ve kültürel faaliyet alanları arasındaki karşılıklı ve karmaşık ilişkiler üzerinde durmuşlardır ve bu konuda birçok çalışmalar yapmışlardır. Zira, toplumda fonksiyonu itibarıyla sırf ekonomik olan bir alt yapı sistemi yoktur. Ekonomik olaylar, sosyal hayatın bütünü içerisinde yer almaktadırlar. Öte yandan ekonomiyi dinin basit bir fonksiyonundan ibaret olarak görmek de mümkün değildir. Öyle ise, din ve ekonomi, diğer kurumlar arasında olduğu gibi, karşılıklı bir etkileşim halindedir.⁷⁵

68 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s.279.

69 A. Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.14,72.

70 Orhan Türkoğlu, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm*, İst., 1988, s.199.

71 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınlar, Kayseri, 1993, s.329.

72 Hâbil Şentürk, *Psikoloji Açısından Peygamberimizin İbadet Hayatı*, İst., 1985, s.11.

73 Zümer, 39/9.

74 Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, II, 297.

75 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınlar, Kayseri, 1993, s.312-316.

Çok faktörcü ve fonksiyoncu bir yol takip ederek bu ilişki üzerinde duran M. Weber, modern kapitalizmin, protestanlığın davranış kurallarından ve pratik ahlakından etkilenecek geliştiğini ileri sürer. Öbür yandan, avcılıktan hayvan besiciliğine geçişte, toplumun bazı hayvanlara göstermiş olduğu totemist saygının büyük rolünün olduğu görülmektedir. Bugün bile Hindistan'da Todalar, hayvan beslemeyi dinî çalışmalar arasında görmektedirler. Mandralar, kutsal mekânlar gibi değerlendirilmekte; süt sağmak ve tereyağı çıkarmak din adamlarının görevleri arasında yer almaktadır.⁷⁶

Dinler dünyaya karşı takındıkları tavırlar açısından farklılıklar gösterirler. Bir kısım dinler, dünyayı iyi ve eğlenceli bulmaktadırlar. Mal ve servet elde etmeyi teşvik ve tasvip etmektedir. Örnek olarak Veda ilahilerinde, sürü ve mülkiyet tanrılarına yalvarılır. Eski Yunan ve Hint dinleri dünyaya olumlu bakarlar; eski İran dini Zerdüştlük de mülkiyete büyük önem verir. Buna karşılık, Budizm gibi bir takım dinler ise, aksine olarak dünyayı bir hayal alemi gibi telakki ederler. Dünya hayatında bir takım şer kuvvetlerinin olduğu anlayışıyla olumsuz değerlendirirler. Mutluluğa ulaşmanın yolu, dünyayı terk etmekle mümkün olacağı kanaatinde dirler.⁷⁷

İslam ise, dünya ve ahiret hayatı için dengeli bir tutum içerisindedir. Özel mülkiyete saygı gösterir. Toplumda fakir ve zengin sınıfları arasındaki mesafeyi en aza indirmeye çalışır. Ahiret hayatını, ebedi ve asıl olarak kabul eder. Dünyayı ise, sonsuz hayatı kazanmak için üretim yeri ve sınav alanı gibi değerlendirmektedir.

2. SONUÇ

Din fenomeni, ister inansın ister inanmasın herkesi yakından ilgilendirmiştir. O nedenle dinin tarihi, insanlık tarihi ile eşdeğer olarak kabul edilmektedir. Nitekim dinler tarihçisi M. Eliade, ilk insanın “dindar adam” olduğunu ileri sürerek kutsalın keşfedilmesiyle ancak anlamlı bir dünyanın kurulabileceğini savunmuştur.⁷⁸ Bunun yanında Davis ise dini, toplumsal hayatta herşeye nüfuz eden sürekli bir realite olarak görür ve bu yüzden din gerçek anlamıyla kavranılmadan toplumun anlaşılmasının mümkün olamayacağını ileri sürer.⁷⁹

İşte tüm bu nedenlerden dolayı din olgusunun sosyolojik olarak araştırılması büyük önem taşımaktadır. Dinin toplumsal fonksiyonu, din-toplum ilişkileri, dinin eğitim, aile, ahlak, hukuk, bilim ve iktisat gibi kurumlarla karşılıklı etkileşimi incelenmeye çalışılmıştır. Dinin istisnasız toplumun bütün alanları üzerinde etkili olduğu ve aynı zamanda onlardan da etkilendiği inkar edilemez

76 Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Semahat Yüksel), Kubbealtı Neşriyat, İst., 1992, s.87-88.

77Gustav Mensching, *Din Sosyolojisi*, (Çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1994, s.105-106.

78 Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. M. Aydın), Konya, 1995, s.VI-1.

79 M.Emin Köktaş, *Türkiye 'de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İst., 1993, s.11.

bir gerçektir. Sosyal ilişkiler ağının karmaşıklığı, bu ilişkilerin tespit edilmesini zorlaştırmıştır. Bu yüzden dinin adı geçen kurumlarla ilişkisi ayrı ayrı ele alınmıştır.

Dinin öncelikle eğitim kurumu ile yakın ilişkisi olmuştur. Zira dinlerin insanlara ulaştırılması ve tebliğ edilmesi eğitim yolu ile ancak mümkün olmuştur. Öte taraftan eğitim de aynı şekilde toplumun dinî duygu ve düşüncelerinden bağımsız kalamamıştır. Zaten bu iki alanı birbiri ile tamamen ilintisiz düşünmek, sosyolojik gerçeklere aykırıdır. Toplumsal ilişkiler ağı içerisinde toplumun en küçük birimini oluşturan aile, fertlerin mevcut dinî yapısından bir yandan etkilenirken öbür yandan bireylerin dinî inancının oluşmasında en büyük etkiye sahip olmuştur. Çünkü insanın ilk dinî eğitim aldığı kurum ailedir. Diğer yandan din kuralları ile ahlak kuralları öteden beri ilintili olmuştur. Bundan dolayı başlangıçta bu iki alanın aynı olduğu bile iddia edilmiştir. Benzer karmaşık ilişkiler, din ile hukuk arasında da görülmektedir. Özellikle ilkel toplumlarda din kuralları ile hukuk kuralları birbirinden ayırt edilemeyecek derecededir. Bilahare bütün alanlarda olduğu gibi bu iki kurum özellikle sekularizasyon olayı ile birlikte birbirinden bağımsız hale gelmiştir. Ancak bu ayrışma birbirini etkilemeden bağımsız birer alan olduğu anlamına gelmemektedir. Toplumsal hayat devam ettiği sürece bu iki kurum her zaman karşılıklı ilişkiler bağlamı içerisinde olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Öte yandan din ile bilim arasında da benzer kompleks ilişkiler görülmektedir. Özellikle İslam'ın kutsal kitabı Kur'an'ın ilk inen ayetinin “oku!” emriyle başlaması ve bunu destekleyen diğer ayet ve hadisler, ilmin ilerleyip yaygınlaşmasında çok önemli bir rolü olmuştur. Bilim üzerinde etkisini sürdüren din, doğal olarak toplumun ekonomik yapısını da etkisi altına almış ve ondan da aynı ölçüde etkilenmiştir.

3. KAYNAKLAR

- ADIVAR, Adnan, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.
- ARMANER, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Cilt 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.
- AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992.
- AYDIN, Mehmet, “Eğitim Açısından Din ve Ahlak İlişkisi”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, A.İ. Vakfı Yayınları, Ankara, 1981.
- BAYRAKTAR, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, M.Ü. İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Eğitim Sosyolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Sosyoloji*, Devlet Kitapları, İstanbul, 1976.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Sosyolojik Açından Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları*, Divan Yayını, İstanbul, 1972.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, “İçtihat Yetersizliğinden Doğan Problemler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul, 1995.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1986.

- BOTTOMORE, T.B., *Toplumbilim* (Çev. Ü. Oskay) , 2. Baskı, Beta Basım yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1984.
- C.B. ve J.R., *Sosyolojinin Unsurları*, (çev. K.N. Duru), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975.
- CANAN, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1984.
- CİLACI, Osman, *Günümüz Dünya Dinleri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1995.
- CİLACI, Osman, *Dinler ve İnsanlar*, Damla Matbaacılık, Konya, 1990.
- CELKAN, Hikmet, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, M.E.B. Yayınevi, İstanbul, 1989.
- CELKAN, Hikmet, *Eğitim Sosyolojisi*, A.Ü. Yayınları, Erzurum, 1983.
- COŞKUN, Ali, "Geleneğin ve Geleceğin Kavşağında Dindar İnsanla Modern İnsan Karşı Karşıya" *Bilgi ve Hikmet*, Bahar, İstanbul, 1994/6.
- DOĞAN, Recai, "Din ve Eğitim", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2010.
- DODURGALI, Abdurrahman, *Eğitim Sosyolojisi*, M.Ü.İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- DÖNMEZER, Sulhi, *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.
- DÖNMEZER, Sulhi, *Kriminoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984.
- DURU, K. Nami, "Din ve Cemiyet", *Sosyoloji Dünyası*, Cilt 1, İstanbul, 1951.
- ELİADE, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1995.
- FREYER, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev. T. Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1964.
- GÖDELEK, Ertuğrul, "Bir Dinî Tutum Ölçeği Geliştirme Girişimine İlişkin Ön Çalışma", *Ç.Ü.E.F.D.*, Cilt 1, Sayı 1, Adana, 1987.
- GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınları, Kayseri, 1993.
- GÜNAY, Ünver, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınları, Kayseri, 1992.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- KEHRER, Günter, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Semahat Yüksel), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1992.
- KOÇER, H. Ali, "Genel Eğitimin Bütünlüğü İçerisinde Din Eğitiminin Yeri", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, A.İ. Vakfı Yayınları, Ankara, 1981.
- KONUK, Yurdağül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994.
- KÖKTAŞ, M.Emin, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1992.
- MENSCHING, Gustav, *Din Sosyolojisi*, (Çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1994.
- ÖZBEK, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (S.A.V.)*, Selam Yayınevi, Konya, 1988.
- ÖZDALGA, Elizabeth, "Din Din midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Ankara, 1989.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- SARIBAY, A. Yaşar, "Refah Partisi'nin Ardındaki Sosyo-politik Dinamikler", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 27, 1994.
- SEZEN, Yümnü, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1994.
- SEZEN, Yümnü, *Sosyoloji Açısından Din*, M.Ü. İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

- SMART, Ninian, "Din ve İnsan Tecrübesi" (Çev. A.İ. Yitik), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, İzmir, 1992.
- ŞENTÜRK, Habil, *Psikoloji Açısından Peygamberimizin İbadet Hayatı*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1985.
- TANYOL, Cahit, *Sosyolojik Açından Din-Ahlak-Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, Okat Yayınevi, İstanbul, 1970.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 1988.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Modernleşme-Laiklik ve Demokrasi*, Ark Yayınevi, Ankara, 1994.
- ÜLKEN, H. Ziya, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul, 1967.
- WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Erciyes Üniversitesi Yayınevi, Kayseri, 1990.
- WACH, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*, (çev. B. İnandı), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1987.
- YILDIRIM, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- YINGER, John Milton, *The Scientific Study of Religion*, The Macmillan Com, London, 1970.

